

nih tem, nedostopnosti arhivskih virov ali negotovosti glede možnosti objave smo iz slovenske novejšje zgodovine v glavnem obdelovali manjše in enostranske probleme. Nimamo niti najosnovejšega razvoja toliko priporočane Komunistične partije. To je zaradi strogega patronata po svoje tudi razumljivo, kaj šele druge, toliko pomembnejše politične stranke. Tako je še vedno nemogoča primerna sinteza slovenske politike v vseh obdobjih prve polovice 20. stoletja. Več kot desetletno intenzivno ukvarjanje s slovensko povojno zgodovino pa nam daje slutiti, da bomo o drugi polovici tega stoletja brali še globoko v naslednjem.

Kako je z zgodovinsko vedo nasploh in kaj se godi z zgodovino pri Slovencih in o Slovencih?

Bogo
Grafenauer

Vaša anketa o »problematiki slovenskega zgodovinopisja« (kot ste jo opredelili v svojem sprememnem pismu) je v bistvu razpeta v dve smeri. Prvi dve vprašanji se nanašata na problem zgodovinske vede nasploh in njene metode, pri ostalih pa so pomešana vprašanja o značaju slovenskega zgodovinopisja in o vsebini njegovega predmeta (se pravi o zgodovini Slovencev, ki je predmet slovenskega zgodovinopisja). Obe vprašanji o zgodovinski vedi nasploh sta slabo postavljene: smiselno gre pač za tri vprašanja iz zgodovinske metodologije – dveh vrst zgodovinske »resnice« (problem zgodovinskega *dejstva* in njegove *presoje* ali *ocene*), spremenljivosti te resnice in kot posebnega vprašanja v tem okviru vprašanja *distance* zgodovinarja do njegovega predmeta (ali gre res za »zgodovinsko« distanco?). Zaradi tega bom zapisal svoje mnenje o zgodovinski vedi nasploh posebej, brez upoštevanja vaših vprašanj, šele od tretjega vprašanja naprej pa bom skušal upoštevati zaporedje vprašanj v anketi.

Torej najprej o zgodovini, o vprašanju zgodovinske resnice ali – kot sem sam o tem večkrat govoril – o vprašanju *meje* zgodovinarjevega spoznanja (s tem je zvezano tudi vprašanje njene spremenljivosti!). Žal bo ta odgovor obsežnejši, kot se spodobi za navadno anketo. Lahko bi se sicer sklical na različne knjige, v katerih sem o podobnih rečeh že pisal in ki so v zadostnem številu izvodov na razpolago tudi slovenski javnosti (npr. poglavje o Temeljnih pojmih o zgodovini v Svetovni zgodovini, ki je izšla v dveh izdajah v slovenščini (1976 in 1981) in v hrvaškem prevodu (1977 in 1990), v vsaki v po nekaj deset tisoč izvodih). Pa vidim po zastavljenih vprašanjih, da stvari niso dovolj jasne celo ljudem, ki bi jim morale biti – za druge mislim, da je še slabše, zlasti ob različnih presojah o potrebi »vnovičnega pisanja« zgodovine – in zaradi tega se čutim dolžnega, da te stvari vendarle vnovič vsaj na kratko razložim.

Meje zgodovinskega spoznanja se postavljajo v bistvu z različnimi stopnjami metodološkega dela pri raziskovanju preteklosti, poleg tega pa s posebnim značajem raziskovanja nekaterih njenih posebnih obdobij. Temeljno izhodišče zgodovinskega spoznanja je ugotovitev zgodovinskega dejstva ali zgodovinske resnice. Tako resnico imamo za doseženo, kolikor je vzdržal zgodovinski vir (sporočilo ali sled drugačne vrste) preskušnjo zgodovinske kritike. Dejstva, ki niso zapustila spoznavnih zgodovinskih sledov ali pa so njihovi sledovi propadli ali zaradi kakršnegakoli vzroka ne vemo zanje (čeprav samo zaradi neznanja pisave ali jezika sporočila o njih – obstajajo pa tudi drugačni in bolj brezupni primeri), za zgodovinsko vedo preprosto ne obstajajo. Pa tudi zagotovljenost zgodovinskega dejstva ali resnice je odvisna od tega, koliko viri dopuščajo uporabo tehničnega postopka zgodovinske kritike in koliko je postopek primeren za različne vrste virov. Prvo in drugo se namreč lahko spreminja (kot je prineslo datiranje z radioaktivnim ogljikom C14 bistveno nova spoznanja glede kronologije preostankov prazgodovinskih in zgodnejzgodovinskih obdobij) in že zaradi tega je zgodovinska resnica relativna in spremenljiva. Z novo kritiko lahko spremeni svoj značaj ali celo izgine. V vsakem primeru je pglavitna meja spoznavanja zgodovine v zgodovinski vedi meja sledov zgodovinskih dogodkov, procesov in struktur v zgodovinskih virih.

Drugo mejo zgodovinskega spoznanja pomeni brez dvoma *sam zgodovinar*. Podčrtal bi le dve metodološki dejstvi. Po nekdanjem stališču pozitivistov (v nekaterih oblikah se to mnenje izraža tudi v marksističnem zgodovinopisju) naj bi bila naloga zgodovinarja le v tem, da dviga podatke virov v evidenco znanosti. Obratno je danes že široko sprejeto spoznanje, da pomenijo podatki virov samo pobudo za miselno podobo zgodovinarja in za znanstveno delo na tej podlagi. V tem smislu je vsako zgodovinsko spoznanje *subjektivno*, kajti med virom in zgodovinsko resnico je posrednik v obliki zgodovinarja. On namerno ali nenamerno izbira vire in njihove podatke in jih v nekaterih primerih celo organizira in iz drobnih dejstev in z njihovim zlaganjem v celoto ugotavlja zelo pomembne zgodovinske procese, o katerih neposredni viri iz preteklosti ne poročajo ničesar. Kot primer naj navedem dva velika zgodovinarja, skoraj iste starosti, toda različna po značaju in smeri znanstvenega dela – Ljudmila Hauptmanna in Milka Kosa. Oba sta imela precej podobno univerzitetno šolo, obravnavala sta isto razdobje slovenske zgodovine in oba sta izredno poznala zgodovinske vire. Toda njun način dela – in zaradi tega tudi ožje območje znanstvenega dela v srednjem veku – sta bila bistveno različna. Hauptmannu je bila mnogo bližja problematika zgodnesrednjeveškega družbenega razvoja in gospodarskih struktur, Kosu široka problematika srednjeveške agrarne kolonizacije. Za tema razlikama se skrivajo mnoge razlike osebnega značaja in načina znanstvenega dela. Prvo in drugo pomeni določene meje v spoznavanju zgodovinskih resnic.

Kot tretji moment meje zgodovinskega spoznanja je treba vsaj omeniti razliko v zagotovljenosti spoznanja zgodovinskih resnic različne vrste. Mislim na razliko med dejstvi dogodkovne zgodovine, zgodovinskih procesov in zgodovinskih struktur. Navadno mislijo, da so dejstva dogodkovne zgodovine najtrdnjše in zlasti v bližnji preteklosti jim pripisujejo največji pomen. To mnenje klasičnega zgodovinopisja (do 19. stoletja) je tudi do našega časa pogosto temelj za omejevanje predmeta zgodovinske vede (pri nas se to ponavlja celo pri nekaterih drugih družbenih vedah!). Nič ni manj

resnično. Verjetno nikdar ne bo do konca znan potek dogodkov, ki je pripeljal do napada na Bastiljo 14. julija 1789, in prav tako ne začetek streljanja na Zaloški cesti v Ljubljani 24. aprila 1920 (če smemo vzporediti veliki dogodek svetovne z majhnim naše domače zgodovine). Kljub temu niti v prvem niti v drugem primeru ni niti malo sporno mesto dogodka v zgodovinskem procesu, v katerega spadata. Proces, sestavljen iz nepopolno zagotovljenih posameznih dogodkov, pomeni torej bistveno bolj zagotovljeno zgodovinsko resnico in poleg tega dopušča bistveno globlje zgodovinske analize o preteklosti. Ta značaj dogodkovne zgodovine vsak dan potrjuje neskladnost nešteti »dejev« v »spominih« udeležencev NOB na različnih straneh tega boja in o različnih drugih za današnje politične spore pomembnih trditev v dnevnikih ali časnikarskih tednikih. Verjetno je prav spoznanje o omejenosti ugotovljivosti posameznosti v ozadju preusmerjanja zgodovinske vede v širšo problematiko, od dogodkovne zgodovine »kratkega trajanja« v procese zgodovine »srednjega trajanja« in strukture zgodovine »dolgega trajanja«, kot je razdelil različne ravni preučevanja Fernand Braudel v svojih slavni metodoloških izjavah o razdelitvi »časov zgodovine«. Že te Braudelove razprave pa so seveda zvezane s pravo eksplozijo dela o metodologiji zgodovine (in tudi drugih družbenih ved) po okrog 1960, ki se je začela polegati šele v zadnjem desetletju.

Med poglavitna vprašanja v študiju metodologije zgodovine se je gotovo uvrstilo vprašanje o razmerju »objektivnosti« in »pristranosti« (ali v Leninovi marksistični terminologiji »objektivnosti« in »partijnosti« v zvezi z družbenimi »nalogami« zgodovinopisja v sodobnosti). Smisel tega vprašanja ponazarja eden izmed mladih delavcev na področju teorije zgodovine, Jörn Rösen (Historische Vernunft, 1983, str. 118 sl.) s primerjavo »zgodovinskega spoznanja« z »matematičnimi stavki«. Za druge pravi: »veljajo neodvisno od tega, ali je kdo bele ali črne kože, marksist ali meščanski izobraženec, moški ali ženska. To je tako jasno, da se je mogoče prepirati o tej splošni veljavnosti le ob primerni stopnji slaboumnosti«. Pri zgodovinskem spoznanju, tako nadaljuje, »pa to ni ravno jasno, marveč skrajno sporno. To je manj zvezano s tem, da bi bili zgodovinarji bolj neumni kot prirodoslovci, marveč s tem, da so subjektivne potrebe in interesi v obliki pravil o presoji pomena in kriterijev smisla sami dejavniki zgodovinskega spoznanja«. Seveda se že iz tega vidi, da je pri tem mnogo manj prizadeto samo ugotavljanje zgodovinskega dejstva, predvsem pa sodba o njegovem pomenu, ki pa res šele dviga navadno »dejstvo« iz faktografije v resnično znanstveno spoznanje. To se izraža tako v izbiranju »pomembnih« (= upoštevanja vrednih!) dejstev kot tudi širših in bistvenih zgodovinskih sodb. Nekaj konkretnih primerov te vrste bomo srečali še pozneje v zvezi z vprašanji o slovenski zgodovini, za zdaj pa bi rad pokazal to posebnost (ki ni le posebnost »zgodovine«, marveč je bistvena za zelo velik krog družbenih ved, ki obravnavajo žive stvari) le na dveh posebnih metodoloških vprašanjih.

Prav ob poglobljanju metodoloških temeljev zgodovinske vede je vse bolj dozorevalo spoznanje, da so v zvezi z uporabo izraza »zakon« in z ugotavljanjem »zakonitosti« v družbenih vedah nasploh in v zgodovini kot procesu stvari mnogo bolj zamotane, kot bi se zdelo po pogosti zlorabi terminologije o družbenih zakonih in njihovem nujnem določanju družbenega in zgodovinskega razvoja. Brez dvoma je v tem pogledu bistvena

razlika med družbenimi vedami in tistim pojmovanjem prirodnih ved, iz katerih se je ta izraz uvedel v družbene vede in v zgodovino.

V prirodnih vedah pomeni izraz »zakon« enosmerno in z določenimi vzroki determinirano teorijo, s katero je mogoče »iz stanja določenega sistema vnaprej izračunati njegovo bodoče gibanje« (W. Heisenberg) in potemtakem tudi položaj v kateremkoli času, dokler obstaja (preprost primer je uporaba zakona o gravitaciji ob konkretnem primeru prostega pada kakega telesa). Seveda je to mogoče le v opazovanju osamljenih procesov »določenih omejenih izkustvenih področij«, ki dopuščajo tudi eksperimentalno preučevanje teorije. V praktičnem življenju, v katerih takšnih sistemov ni mogoče izolirati (prim. fizikalne procese *vremena* in le relativno zagotovljenost vremenskih napovedi!) ali v katerem ni mogoče natančno določiti začetnega stanja (prim. položaj in energijo kroglice v ruleti!), se ti zakoni izražajo le v obliki statistične zakonitosti, ki v matematičnem jeziku izraža verjetnost rezultata velikega števila procesov iste vrste na določenem empiričnem področju, pri temu pa ni mogoče določiti vnaprej konkretne oblike poteka posameznega procesa.

V primerjavi s temi pojmi je bistvena razlika zgodovinskih procesov, da jih (z izjemo opazovanja kakih mikrosocioloških procesov, največ pri opazovanju sodobnega življenja) praviloma ni mogoče osamiti od celotnega kompleksa življenja in da ni pravega ponavljanja, zaradi česar ne moremo primerjati identičnih, marveč samo analogne pojave. Opazovanje, vzporejanje in sklepanje so torej mogoči le ob upoštevanju neznanega učinka zgodovinske tolerance, se pravi različnih sestavnih delov procesa. V zgodovini torej lahko govorimo v tem smislu o zakonitosti le v smislu »zakonov smeri razvoja« v zvezi z masovnimi pojavi (npr. glede razvoja prebivalstva, določenih pojavov gospodarskega gibanja itd.), z njimi se pa ne določajo vnaprej različne dejavnosti posameznega človeka (npr. število otrok v posamezni družini). Konkreten rezultat vsakega konkretnega družbenega procesa ni odvisen le od splošnih zakonitosti, marveč tudi od konkretnih pogojev svojega poteka. Velikega dela življenjskih pojavov pa po njihovi naravi niti ni mogoče osamiti niti niso le rezultanta statistične zakonitosti množice. Teoretično veliko število mogočih sprememb je »omejeno z določenim številom pogojev«, ki jih je mogoče le opisati in po dovršitvi razložiti, ne pa vnaprej »zakonito determinirati«. Končno se naravoslovni zakoni razlikujejo od družbenih in zgodovinskih tudi po svojem trajanju. Medtem ko veljajo zakoni fizikalnega sveta v vsakem času in so v tem smislu res splošni, uporabljata zgodovina in sociologija gotovo opravičeno *splošne pojme* o človeški družbi, toda *zakonitost je časovno omejena* na tipe Braudelovih obdobj »dolgega trajanja«, včasih pa celo le na tipe »srednjega trajanja«. Vse te posebnosti gotovo postavljajo preučevanju zgodovine meje spoznanja, ki so v pomembnih pogledih postavljene ožje kot pri preučevanju sinhronih znanstvenih področij, zlasti pa matematično-prirodoslovnih ved.

Posebno vprašanje meje zgodovinskega spoznanja pa so meje v študiju sodobnega sveta. Kratko se za to uporablja vprašanje tako imenovane »distance«. Pri tem še malo ne gre le za vprašanje, »koliko se lahko zgodovina približa času, v katerem živi avtor, ko jo piše«. Obratno so do nastanka moderne zgodovinske vede oz. njenih začetkov v 17. stol. opisi preteklosti v kronikah in pod. navadno nastajali kot opis »sodobnega dogajanja«. Toda spoznanje o vlogi »virov« in njihove strukture v spoznavanju preteklosti je tu stvari bistveno spremenilo. Prav zaradi tega želim – kot

sem storil že nekajkrat – vsaj kratko opredeliti glavne značilnosti vprašanja »distance« pri študiju »sodobne zgodovine«.

Zgodovinarjeva bližina vprašanjem, ki jih obravnava, vsekakor v nekem smislu njegovo delo celo olajšuje. Medtem ko mora zgodovinar starejših obdobij sam obnoviti ves svet okrog vprašanj, ki jih preučuje, je vse to zgodovinarju sodobnega sveta intimno znano iz lastnega življenja in virom lažje postavlja primerna vprašanja, čeprav so odvisna od njegovega načina mišljenja, ideologije, političnega prepričanja itd. S tem pa smo prišli do dveh bistvenih vprašanj »distance«. Za spoznanje vsakega razdobja so pomembne tri njegove komponente: »preteklost«, iz katere je ta svet zrastel in je v določenih pogledih od nje še odvisen, njegova sedanost in težnje njenih struktur, ki vodijo v »prihodnost«. Glede preteklosti in sedanosti se zgodovinar vselej lahko opre na nekatere stvarne vire in jih podvrže kritičnemu pretresu. Glede prihodnosti pa obstaja bistvena posebnost: pri že dokončanih zgodovinskih procesih je sam zgodovinski razvoj pokazal tiste razvojne smeri, ki so bile najpomembnejše, in ni potrebno reševanje nerazrešenih ugank. V sodobnosti je drugače. Vsaka analiza, ki se ne omejuje le na opis dejstev, mora zajeti v strukturi zgodovinskega razdobja tudi njegove razvojne težnje. V sodobni zgodovini torej mora zgodovinar ob nedokončanem zgodovinskem procesu analizirati tudi njegova možna zgodovinska razmerja do prihodnosti. Ker je struktura vsakega zgodovinskega obdobja polivalentna, neenotna in kompleksna, je takšnih možnosti več, ne pa le ena (»zakonita«). Pri sodobni zgodovini raziskovalec še nima na razpolago bistvene korekture, ki jo daje raziskovalcu bolj odmaknjenih obdobij zgodovinska praksa. Pahljača možnosti je odprta še v celoti in na oceno možnosti pri tej analizi ne vplivajo le dejstva sodobne zgodovinske resničnosti, marveč tudi strukture mišljenja raziskovalca (simpatije, antipatije, ideologije in pod.).

Vprašanje se ponavlja v zvezi z viri za sodobno zgodovino. Seveda je res raziskovalcu sodobnega sveta na razpolago neprimerljivo večja množica virov kot raziskovalcu bolj odmaknjenih obdobij. Vendar pa mu postane vodilna vrsta virov (za sodobno zgodovino so to arhivski spisi) dostopna brez omejitev šele po določenem času (praviloma 30 do 50 let). Zaradi tega se mora opirati seveda na drugačne vire »potrebneга znanja« – sociološke, politološke, ekonomske, geografske, statistične in druge analize sodobnega sveta. Te stroke so vsaj delno v drugačnem razmerju do političnih struktur kot zgodovinarjeva kritična analiza. V njih je obsežena tudi določena politična volja z vso negotovostjo glede kompleksnosti sodobnega sveta. Isto velja celo za različne skupine virov, ki jih mora uporabljati vsak raziskovalec sodobnega sveta in ne le zgodovinar. V zelo veliki skupini političnih virov se navadno odprto ali prikrito izražajo določene aktualne politične koncepcije ali težnje (poleg politoloških in političnih publikacij spadajo v to vrsto tudi govori politikov – tudi najpomembnejših! – politični programi in deklaracije, časniki in filmski dokumentarci in tedniki, zelo pogosto pa tudi različni zapisi spominov in prirejene izdaje virov v obliki izbora [»bele knjige« in drugo] itd.). O njihovi upravičenosti ali utemeljenosti bo dala končni odgovor šele zgodovinska praksa – zgodovina prihodnosti. To je toliko bolj pomembno, ker je postala določena ideologizacija po drugi svetovni vojni značilna celo za neke vrste arhivskih virov in diplomatskih aktov (v našem času »javne diplomacije« so zelo pogosto koncipirani glede na poznejšo objavo in so s tem dobili značaj publicističnih virov, namenje-

nih na poznejše vplivanje na določeno domačo publiko: sam bi mogel navesti konkretne primere o tem celo v zvezi z obravnavanjem statističnih podatkov v naših uradnih publikacijah). Ista beseda ima lahko v različnih ideoloških sistemih bistveno različen pomen (npr. »demokracija«). Vse to postavlja v podobah sodobnega sveta (še posebej v publicistiki) zelo bistvene meje zgodovinskega spoznavanja.

Vprašanja zgodovinske metodologije sem želel postaviti kolikor je mogoče natančno. To so namreč bistvene stvari za vse konkretne odgovore na posameznosti. Če bi želel ravnati podobno tudi še pri naslednjih devetih vprašanjih, pri katerih gre za jedro vsega mojega življenja in znanstvenega dela, ki traja od prve objave menda že petinpetdeset let, bi odgovori zavzeli še mnogo bolj nespodoben obseg, kot so ga moja mnenja v zvezi s prvima dvema vprašanjema. Tako se bom od tretjega vprašanja naprej ravnal po vaši radovednosti in po kar se da neposrednih odgovorih na vprašanja. Tudi tu bi se dalo marsikaj zasukati drugače – marsikaj bi bilo treba tudi drugače metodološko razložiti. Toda tega ne dovoljuje niti moj čas niti vaš prostor v reviji. Zato gremo kar na brzovlak odgovorov.

AD 3) Zgodovina Slovencev ima – prav obratno kot pravi vprašanje – kot zgodovina »nezgodovinskega« naroda (se pravi zgodovina naroda, ki je živel tisoč let brez lastne države in skoraj enako dolgo z okrnjeno družbeno strukturo, ki si jo je moral postopno vnovič sam obnoviti in izpopolniti) veliko več vsebin fizičnega in gospodarskega dogajanja, kot je to navadno. Kulturne vsebine se v našem literarnem in sociološkem pisanju (prim. D. Rupla!) veliko preveč poudarjajo, ker Slovenci res nismo samo »rezultat« literature, marveč bistveno širših in – rekel bi – pomembnejših zgodovinskih procesov, potrebnih za ohranitev in izoblikovanje narodne skupnosti. Morda je tako preučevanje težje kot zanimanje za vsemogoče besedovanje med politiki in literati. Res! Toda ni bolj nevhvaležno od politikantskega zgodovinopisja! Vzemite le Gospodarsko in družbeno zgodovino Slovencev, ki že v svojih prvih dveh knjigah pomeni eno izmed redko pomembnih del za evropsko zgodovino. Ne o tem, kaj so včasih govorili in pisarili, marveč, kako je velika večina ljudi na naših tleh živila! Tako sem zapisal že ob izidu prve knjige l. 1971 in Ahac je zelo dobro razumel, da gre to na račun njegovega drugačnega razumevanja preteklosti, ki je iskalo rešitve v opisovanju in ocenjevanju medsebojnega besedovanja in ne resničnega življenja.

AD 4) Trdim, da je prava »zgodovina« v znanju in zavesti današnjega povprečnega Slovenca odsotna mnogo bolj, kot je bilo to nekako do srede našega stoletja. Vzrok je preprost! Kot je pri revolucijah v navadi, tudi naša začenja védenja vredno zgodovino sama s seboj. Vse seznanjanje z zgodovino v šoli (in to je za večino ljudi vendarle tista oblika zgodovinskega znanja, ki postavlja njegove temelje o dejstvih in presojah dejstev!) je namerjeno predvsem v seznanjanje z delavskim gibanjem in NOB – vse drugo je v osnovni in srednji šoli v bistvu le ideologizirani uvod v to dogajanje po l. 1917 ali 1941. To je seveda bistvena pomanjkljivost, kajti zgodovinski način mišljenja (historizem), ki je ena izmed velikih pridobitev evropske kulture od 18. stoletja naprej in ki je pokazal svoj bistveni pomen za razumevanje sveta (tudi današnjega!), je v tem »revolucionarnem« svetu odsoten. To je toliko pomembnejša hiba našega duhovnega in vsakršnega

drugega oblikovanja javnega življenja in odločanja, ker smo Slovenci od svojega prebujenja v moderen narod v drugi polovici prejšnjega stoletja živeli vselej v premočnem ujetništvu univerzalnih ideologij. In v tem pogledu se po zmagi rdečega klerikalizma nad črnim ni nič spremenilo. Morda se je celo poslabšalo, kajti pri črnem je vsaj kot *načelo* za presojo lastnega ravnanja postavljena lastna vest s svojim spoznanjem, v rdečem pa je bila podlaga te presoje zamenjana z *ukazom* v okviru »demokratskega centralizma«! Le to ni res, da bi si ob tem »vsak sam v sebi« *pisal* svojo lastno zgodovino! Sprejema jo kot *mit* iz publicistike in literature z vsemi samovoljnimi trditvami in mitološkimi razlagami. Kje so časi, v katerih je ob nastajanju slovenske narodne zavesti slovenska kulturna organizacija dobro vedela za pomen zgodovinskega znanja v zdravem narodovem življenju (že v prejšnjem stoletju so dobili slovenski bralci na mizo dve veliki svetovni zgodovini – Staretovo v nekaj deset tisoč izvodih! – pa tudi skrb za slovensko lastno zgodovino se neprestano kaže v knjigah o njej ter v pomenu zgodovinske publicistike tudi v splošnih revijah). To je bilo značilno še med obema vojnama. Povojna ideologizacija pa je vpliv zgodovine povsem zavrla (povsem drugače, kot je to danes v svetu ob velikem povečanju števila teh publikacij!) in jo zamenjala z aktualističnimi strokami o sodobnosti: Gotovo namerno, kajti smisel zgodovinskega načina mišljenja je za vsakdan prav sposobnost kritičnega gledanja na svet okrog sebe in sistematičnega nezaupanja vsakemu pripovedovanju in prerokovanju, ki ga ni mogoče preskusiti s kritiko resničnosti.

AD 5) Najprej naj ugotovim, da pri vprašanju sintetičnih pregledov slovenske zgodovine gotovo ni mogoče kriviti »ljubljske zgodovinske šole« (kolikor je utemeljen ta izraz, ki ga je menda prvi uporabil Polec, ko se je le v Ljubljani kot na edini univerzi na svetu predavala tudi posebej prav zgodovina Slovencev!). Vsi, ki smo predavali zgodovino Slovencev, smo vsaj do mene poskušali uresničiti tudi to nalogo: Ljudmil Hauptmann v dveh geslih (Slovenačke pokrajine in Slovenci) v Stanojevičevi Narodni enciklopediji SHS, Milko Kos v svojem obsežnem delu o srednjeveški zgodovini Slovencev in v pregledu vse zgodovine v knjigi Slovenačka pri Srbski književni zadrugi (1927), Fran Zwitter v knjižici Osnutek zgodovine Slovencev v okviru zgodovine Južnih Slovanov iz l. 1944 in v različnih poglavjih Zgodovine narodov Jugoslavije, zame pa dokazuje to skrb gotovo najprepričljiveje moja bibliografija. Sicer pa tisto besedilo, v katerem sem doslej najbolj v celoti zajel zgodovino Slovencev do 1918 (v treh geslih v Enciklopediji Jugoslavije: Slovenci, zgodovina / Slovenija, gospodarski razvoj 1800 do 1918 / Stranke pri Slovencih do 1918) tudi danes še čaka pri založbi, da bi v okviru širokega informativnega dela o Slovencih prvič zagledalo beli dan tudi v slovenščini! Tudi na slovenski »narodni značaj« se ne da pri tem kaj prida izgovarjati. Res je, da v našem času nimamo prave znanstvene sinteze zgodovine Slovencev v *celoti*. Dela te vrste še danes segajo v *dozoreli* obliki le do 1918. Tudi z Zgodovino Slovencev, ki je izšla pred dobrimi desetimi leti pri Cankarjevi založbi, ni drugače. Besedila po 1918 so enostranska in nepopolna v primerjavi z obravnavanjem zgodovine Slovencev do tega časa, po 1945 pa se prava zgodovina sploh neha in je zlasti za Slovence v Jugoslaviji zamenjana z nekaj nebogljenimi pregledi. Prav to tudi že odgovarja na vprašanje o največjih pomanjkljivostih v našem vedenju o zgodovini Slovencev. Brez kritične in celovite analize zgodovine

zadnjih sedemdesetih let – najpomembnejšega časa za razumevanje današnjega položaja! – pač sinteza ni mogoča. To je odgovor, ki je zapet v zadnja desetletja slovenskega življenja in njihovo ideologizacijo ter zamenjavo zgodovinske znanosti s politološko in sociološko tendenčno publicistiko. Pa nikamor drugam. Le to naj še dodam: uredništvo Cankarjeve založbe je poznalo problematiko svoje Zgodovine Slovencev že ob prvi izdaji (1979), pa zaradi različnih obzirov ni moglo upoštevati nasvetov o drugačni izbiri kakega avtorja. Ko smo želeli po razprodaji prve izdaje pripraviti drugo in pri tem postopno zamenjati neustrezna poglavja z novimi in poskrbeti tudi za zgodovino Slovencev po 1945, so branilci starih avtorskih interesov s pomočjo politične intervencije dosegli blokiranje tega dela. Avtorji pa nismo pri volji, da bi delo vnovič objavljali v prvotni, nedozoreli obliki. Nemara bi bilo potemtakem treba naložiti pomembno krivdo pri teh rečeh kar na slovensko kulturno organizacijo, brez katere takšna velika dela v naših časih pač ne morejo več nastati.

AD 6) Vprašanje »vsakdanjega plebiscita« – v svoji opredelitvi naroda (Sodobnost 37, 1989, str. 511) sem imenoval to »zavest skupnosti (narodna zavest) in volja do skupnega življenja« – je najbrž pomembno tudi pri velikih narodih: Renan je povedal to svojo obliko opredelitve nacionalne skupnosti v zvezi s Francozi! Res je le, da se v kritičnih obdobjih, zlasti ob premalo premišljenem in nasilnem trganju zvez z zgodovinskimi konstantami narodnega razvoja in dolgotrajnih zgodovinskih razvojnih usmerjenosti pokažejo ta vprašanja drugače. Zaradi tega tudi so vprašanja, o katerih ne more odločati niti vlada in še manj kak zagnan posamezen minister iz nje, marveč bo o njih po vsej svoji pravici odgovoril le slovenski narod v splošnem resničnem »plebiscitu«. Toliko o politični vsebini vašega vprašanja. Glede vprašanja o slovenskem zgodovinopisju menim, da je velika večina znanstvenih problemov takšna, da nima neposredne zveze s »problemom naroda«. Postaviti to vprašanje kot »središče« ali »vodilo« vsega slovenskega zgodovinopisja bi pomenilo njegovo silno obubožanje in provincializacijo (tudi zgodovine posameznega naroda ni mogoče obravnavati brez najožje zveze s svetovno in v vseh razmerjih, ki jih prinaša razvoj vede v velikem in majhnem). Takšen položaj »problema naroda« je torej smiseln pri sintetičnih delih o zgodovini Slovencev ter v monografskem obravnavanju najrazličnejših vprašanj zgodovinskega procesa, ki ga lahko imenujemo »razvoj slovenskega naroda« ali »slovensko narodno vprašanje«. Ne pa kot edini kriterij za delo slovenske zgodovinske znanosti.

AD 7) Vprašanje bi zahtevalo kar kratko analizo temeljnih konstant in drugačnih komponent slovenskega razvoja. Omejujem se le na naštevane najnujnejšega: dvakratna vloga Karantanije pri nastajanju slovenske etnične skupnosti (najstarejša znana trajnejša slovanska država kot ozadje nastanka Karantancev; v 19. stoletju kot zgodovinska mitologija ob nastajanju moderne slovenskega naroda – izraz v geslu o Koroški kot »zibelki slovenskega naroda«!); ustoličevanje koroških vojvod (kot zgodovinsko dejstvo in sestavina slovenske zgodovinske mitologije ob Karantaniji); pokristjanjenje kot oblika, v kateri smo se ohranili in se mogli razviti v evropsko civilizacijo; razpad karantanske skupnosti; kmečka puntarija 15. in 16. stol. kot začetek novega razvoja in izraz oblikovanja novih gospodarskih in družbenih oblik; reformacija in izoblikovanje knjižnega jezika kot izhodišča za novo povezo-

vanje slovenske etnične skupnosti na kulturni podlagi; začetki nastajanja »nove družbe« v 18. stol., program slovenskega kulturnega razvoja (1768) in slovensko samospoznanje kot posebnega naroda (Linhartov Poskus, Kopitar s študijem jezika) in njegovega obsega (učni jezik v začetku terezijanske osnovne šole); pobude Ilirskih provinc za nastajanje politične misli pri prvih krožkih slovenskih kulturnih delavcev; marčna revolucija z nastankom slovenskega političnega programa (zedinjena Slovenija – tudi že z mislijo na povezavo z južnimi Slovani v Avstriji; slovenski uradni jezik, slovenske šole, slovenska univerza) kot trajno izhodišče slovenskih političnih konceptov; 1848/1861 začetek uveljavljanja političnih pravic in njihovega uresničevanja pri volitvah, kar je pomenilo bistveni preobrat pri širjenju in utrjevanju narodne zavesti v množici, izražen pri volitvah 1867 (Zarnikova ugotovitev, da odtlej lahko govorimo, da slovenski narod ni le etnografski pojem, marveč da živi in se zrelo politično giblje!) in odtlej naprej na podeželju nepretrgano, zlasti po volilnih reformah 1897 in 1906/7 pa praktično na vsem slovenskem narodnem ozemlju: od 1867 naprej volitve dokazujejo obstoj slovenske narodne zavesti in s tem tudi slovenskega naroda v modernem smislu; dozorevanje slovenske literature, slovenske znanosti in slovenskega političnega življenja konec 19. in v začetku 20. stoletja; majska deklaracija 1917 in deklaracijsko gibanje z odločitvijo za Jugoslavijo: avtonomiistični programi in prvi Jugoslaviji kot izraz slovenske samobitnosti in odpora zoper unitaristične jugoslovenske koncepcije; izoblikovanje temeljnih stališč za boj zoper življenjsko ogroženost Slovencev po »anšlusu« Avstrije 1938 ob poglobljenem študiju slovenskega narodnega vprašanja (pri tem nikakor ne gre samo za »Speransa«, ki je bil tudi v prvi izdaji preveč zideologiziran in se je pozneje sam označil kot političen traktat in ne kot zgodovinsko študijo – resnična podlaga je mogla nastati le iz poglobljenega študija zgodovinske resničnosti!); program Osvobodilne fronte za odpor zoper sile, ki so Slovence obsodile na smrt. To so točke, ki bi jih bilo mogoče še dopolnjevati in v marsičem konkretizirati, od 26. aprila 1941 (to je resnični datum nastanka prve oblike Osvobodilne fronte in ne 27. april, ki so ga napačno določili že med vojno in ga danes spet napačno predlagajo za slovenski praznik v misli, da se »oblast« že med vojno ni smela zmotiti!) naprej pa bi morali dostavljati tudi rušenje navedenih konstant z različnih strani in z različnimi cilji. Tega pa ni več mogoče odpraviti v obliki naštevavanja, marveč le v kakšnem posebnem prispevku ali pa v poskusu *osebne sinteze zgodovine Slovencev do našega časa*, ljubezni, ki me vleče za seboj že nekaj let – morda ne bo le »Lorelei«.

AD 8) Mislim da razmerje med zgodovinsko vedo in literarnozgodovinsko vedo postavljate napačno – če resno mislite tako, pač zaradi preslabega znanja o zgodovini našega znanstvenega dela. Glede narodnega preroda v 18. in druge polovice 19. stoletja je treba reči, da gre za sestavljene procese literarnega, politično-konceptualnega ter gospodarsko-družbenega značaja. Za dobo slovenskega narodnega prebujanja 18. stoletja je literarno zgodovinopisje res hitreje – čeprav ne brez sodelovanja zgodovinarjev! – raziskalo glavna vprašanja *svojega* področja, toda ne temeljnih *zgodovinskih* vprašanj (gospodarstvo, družbene strukture in nove, za prihodnji razvoj odločilne skupine v družbi, šolstvo itd.), ki so zbujala zgodovinarsko radovednost že pred Prijateljem in Kidričem ali pa so nerazrešena čakala na zgodovinarja, ki jih je prijel v roke. Podobno je z drugo polovico 19. sto-

letja, kjer je res *Prijatelj* dal najboljše in literarno imenitno obdelano podobo, toda Dragotin Lončar je v svojem »Bleiweisu« pet let pred glavnim Prijateljevim delom, »Kersnikom«, segel globlje in na podlagi večjega znanja virov (Prijatelj se je ravnal pač vselej po »vodilnem« časniku in podlegal s tem tudi njegovim tendencam). Niti časovno niti po uravnovešenosti raziskav nimate prav (primerjajte le danes dela literarnih zgodovinarjev in »navadnih« zgodovinarjev o obeh obdobjih in ponovite svojo sodbo o »razvitosti« in »potentnosti« obeh strok, če boste to še upali!). Starost je sploh drugačna (Apih in Lončar sta pač s svojimi deli dokazljivo prehitela Prijatelja, prvi za dvajset, drugi za pet let). Ne želim razpravljati o trditvah, ki slone na premajhnem védenju. Zato s tem neham. Pripomnim naj le, da ne vem, na kaj ste mislili v zvezi z dobo med obema vojnama in z NOB. Ni mi jasno, kateri literarni zgodovinar bi tu prehiteval zgodovinarje pri obravnavanju *bistvenih* zgodovinskih tem. Da, če pripisujete *literaturi* vodilno mesto v zgodovinskem razvoju. Toda to je le fikcija! O temeljnih vprašanih realne zgodovine imamo pa za zdaj vendar za čas med obema vojnama največ v obeh zbornikih (1929, 1938), za obdobje NOB so pa literarnozgodovinske podobe enako pristranske kot zgodovinske. Tu se pravo delo *celotne podobe* (pri čemer ni mogoče zanikati utemeljenosti marsičesa iz opravljene dela zgodovinarjev, čeprav se bo mesto v celoti včasih tudi premaknilo, vsaj glede celovite ocene) šele začinja – za literarne zgodovinarje nič manj kot za zgodovinarje. Doslej je bilo mogoče povedati resno o tem le nekatere fragmente, to smo pa v zadnjih desetletjih vendarle včasih že storili – in to ne le ljudje, ki niso zgodovinarji, čeprav je res, da so zgodovinarjem gledali veliko bolj pod prste kot komu drugemu, ki so ga vzeli bolj na laško. Drugače bi govorili, če bi primerjali *zakasnitev zgodovine za podobami v književnosti*. Toda to so stvari, o katerih bi bilo vnovič treba poseči najprej v teorijo sodobnega zgodovinopisja. Pa tudi o tem sem napisal nekaj že drugje in ni treba, da bi se preveč ponavljal:

AD 9) Tudi tu ne mislim ponavljati tega, kar sem povedal v Zgodovinskem časopisu 1988 in Novi reviji 95 letos. Ponovil bi le dve dejstvi. Pred prvo svetovno vojno je Slovence zajel obup, ali morejo zdržati pred naraščajočim vsenemškim pritiskom prek slovenskega ozemlja proti Trstu (Sredozemlju). Usihanje narodnostne moči, izražene v umikanju ob nemški meji na Koroškem, že prek Drave do Maribora tudi na Štajerskem, ob širjenju kočevskega etničnega otoka in še posebej ob usihanju slovenske narodnostne substance, ki se je začelo z izseljevanjem po sredi 19. stoletja ter katastrofalno po l. 1870, ki je postavilo slovensko naraščanje na zadnje mesto med vsemi etničnimi skupinami v Avstro-Ogrski po sredi 19. stoletja, se je izrazilo tudi v širini slovenskega obupa. O tem sta neposredno pisala pred 1914 Ivan in Izidor Cankar, kazalo pa se je v mislih ljudi pri vseh strankah (pri SLS Aleš Ušeničnik in včasih tudi Krek, pri socialistih Tivoljski program, pri liberalcih je bilo to načelo Preporodovcev in radikalcev na čelu z Žerjavom in Kramerjem), da se je mogoče obvarovati pred smrtjo pod nemškim valjarjem »Jadranskega mostu« le ob podpori sorodnih južnoslovenskih narodov. Dogodki med prvo svetovno vojno so razširili to spoznanje med slovensko ljudstvo. Izrazilo se je – kljub drugačnemu stališču Šušteršičevega vodstva dotlej daleč najpomembnejše in najmočnejše stranke SLS v majski deklaraciji in deklaracijskem gibanju 1917/18 kot slovenski odločitvi za Jugoslavijo, pri koroškem plebiscitu, kjer sta dve tretjini v tam-

kajšnjih razmerah obupanih Slovencev glasovali za Jugoslavijo in le ena za Avstrijo, pri italijanski oceni, da bi bila v Primorju ob plebiscitu Jugoslavija gladko zmagala in v boju za slovensko mejo na Štajerskem, ki so jo zagotovili Slovenci sami pred kakršnokoli učinkovito pomočjo srbske vojske, ki si je najprej hitela zagotavljati bolj »srbske želje«. To so dejstva. Kot se upam trditi z druge strani, da je presoja Srbov v slovenski publicistiki rojena v neznanju, nemški prepotenci proti »bizantinizmu«, klerikalnih stališčih (iz časa pred cirilmetodijanskim gibanjem, da ne govorimo o drugem »Vatikanu«) do pravoslavja, ne pa v resničnem poznanju Srbov in zlasti zahodnega usmerjanja njihovega razumništva. Slovenci smo pač še vedno šepali le ob eni – nemški – berglji ob vstopanju v evropsko kulturo, Srbom pa je državna samostojnost odprla vsa potrebna vrata v Franciji, Švici in tedanji carski Rusiji. Res ne vidim nobenega dokaza, zaradi katerega bi spremenil o tem času mnenje, ki sem si ga ob analizi celovite slovenske poti ustvaril v svojem spoznanju že pred dobrim pol stoletjem. Brez vsake ideologije in v boju zoper vsakršno ideologiziranost slovenskega življenja. Ne zapiram se proti dokazom! Toda kakršnekoli trditve brez dokazov, ki jih trosijo visoko postavljeni ljudje, me puščajo enako ravnodušnega, kot so me puščale trditve njihovih rdečih še višje postavljenih prednikov (in bogov).

AD 10) O slovenski usodi med obema vojnama sem napisal to, kar sem čutil in vedel v svojih študentskih člankih, ki so danes ponatisnjeni v knjigi o Slovenskem narodnem vprašanju (1987), in v uvodu, s katerim sem to objavo pospremil. K temu nimam dodati ničesar. Tudi bolj jasno bi tega takole ne znal povedati. Morda se mi bo to posrečilo le v sintezi o celotni slovenski usodi, h kateri me vabi slovenska »Lorelei« pri še vedno moji centralni slovenski kulturni organizaciji – Slovenski matici. K jedru našega vprašanja moram najprej pribiti, da »antropološki« pristop k zgodovinski preteklosti ni »biografski«! Antropološki pristop je metoda tako imenovane »nove zgodovine« – zgodovine načina življenja, in to majhnih ljudi in njihovih stvari. Pa še marsičesa drugega, kar z veliko politiko in njenimi dvorjani in gospodarji nima nikakršne zveze. Biografije politikov sicer niso zanemarljiva stvar, toda življenje se skozi njihovo perspektivo vselej vidi pristransko obrezano, tako da morejo biti le pripomoček, ne pa pglavitni tir zgodovinopisja. Posebej po današnjih temeljnih zgodovinskih metodoloških spoznanjih. Kaj če bi odgovoril na to z besedo ameriškega zgodovinarja Jeremyja Brecherja ob obravnavanju ameriškega delavskega gibanja 1877-1970, da se bo začelo resnično spoznavanje zgodovine šele z zgodovino majhnega človeka? Nekako takšen je bil tudi moj odgovor kolegoma pri redakciji druge Zgodovine narodov Jugoslavije, ko sta si pripisovala poseben pomen pisanja v obdobju brez vsake lastne države (res je do tega časa srbsko zgodovinopisje povsem drugače obravnavalo obdobje srbske srednjeveške državnosti in Srbije po prvi vstaji 1804!): slovenska zgodovina je zgodovina ljudi in njihovega življenja, toda zaradi tega v ničemer manj vredna kot zgodovina države z vojskami, politiko in podobnimi stvarmi. K temu naj dodam le še temeljno stališče, da je zame antropološki pristop k zgodovini zvezan veliko bolj z življenjem množice ljudi kot z življenjem na kakršenkoli način privzdignjenega življenja posameznika. Prešeren ni pomemben zaradi načina svojega življenja, marveč zaradi rezultatov svoje misli, izražene muke v skopi knjigi Poezij, s katero se še danes ne more po njeni zrelosti primerjati delo nobenega slovenskega književnika. Tudi to

kaže ključno mesto srede prejšnjega stoletja v oblikovanju slovenskega naroda. Pa ne le po pesniku, kajti tudi on je bil izraz in funkcija tedanjega slovenskega narodnega življenja in njegove krize. Biografije so sicer koristne, niso pa najbolj bistvena potreba spoznanja zgodovine. Politik, ki je sam skrival svojo pot in njene motive, ker ni zapisal svojih spoznanj o njej, naj si sam pripisuje premajhno zanimanje za spoznanje o sebi.

AD 11) Tu ste me pritisnili ob zid. Ne govorim več kot zgodovinar, marveč kot pričevalec o svojem življenju. Približno pred letom dni me je vprašala gospa Tavčar-Rebula ob intervjuju za tržaško Mladiko, kaj bi storil, če bi se ponovile razmere in vprašanja leta 1941. Odgovoril sem, da bi ravnal enako kot takrat in da bi se odločil kot takrat. Narod, ki hoče ob obsodbi svojih sosedov na smrt ohraniti svoj obstoj, se mora pač upati zanj bojevati. To je pglavitna poteza našega položaja leta 1941. Sam sem bil tedaj v vojnem ujetništvu. Morda mi prav to omogoča bolj objektivno sodbo do decembra 1941, ko sem se v nepolnih štirih mesecih – preden so me vnovič pobrali za poldrugo leto kot bivšega vojnega ujetnika v internacijsko taborišče – seznanjal s preživelim in odločil o svojem ravnanju, poučen o vprašanih neposredno po prijatelju Kocbeku, ki sem mu po svojih skušnjah lahko tudi povsem zaupal. Enako, kot je on meni. Naj pribijem, da so bili isti vtisi v teh decembrskih dneh jasno izraženi tudi pri različnih zarjanih, ki so vselej trdno ostajali pri svojih stališčih (naj navedem za primer le Jožeta Udoviča), pa so gledali v tedanjem vzgonu osvobodilne misli (še posebej po novicah o puntu »gošarjev« na Gorenjskem) natanko tisto razreševanje slovenskega zagatnega življenja, ki smo ga želeli v Bohinju 1939. Saj se je res pokazalo pozneje to kot velika utopija, kar sem prav tako povedal v svojem intervjuju za Mladiko in še kdaj.

Toda ne glede na stališča različnih današnjih ljudi, ko se je ob spoznanju povojnih zločinov po kriterijih mednarodnega prava izkazalo, da je bilo brez sodnega postopka pobitih blizu 9000 po koncu vojne od Angležev izročeni ujetih domobrancev s soglasjem ali po odločitvi vrhovnih funkcionarjev KPJ (vzporedna pobijanja so bila tudi na Poljskem, v Romuniji, na Madžarskem in v Bolgariji, le CSR je bilo to prihranjeno), pač ni mogoče obračati vse zgodovine na glavo. Še vedno sem prepričan o nekaterih preprostih stvareh, o katerih me prepričuje lastno doživetje in dokumenti, ne pa pripovedovanja različnih ljudi. Najprej, da je najstarejše domače izhodišče zaostrenih razmerij zapeto *že v predvojni čas* s totalitarističnimi koncepcijami klerikalnih organizacij (stražarjev in mladcev že z njihovo koncepcijo korporacijske organizacije družbe, prav tako pa z ideološko monopolno presojo vsega kulturnega dela). To izhodišče je rojevalo enakovredno ideologizirano sovraštvo z druge strani. O obojem sem pisal že tedaj (objavljeno je tudi v knjigi Slovensko narodno vprašanje, 1987).

Tragedija NOB se je najprej pokazala že z dokumenti o Dolomitski izjavi s spremnimi dopisi o njej. S tem se je razkrila od KPS kot njena bistvena poteza borba za oblast ne več v imenu »naroda«, marveč v imenu »razreda«, ki je hotel doseči zmago svoje revolucije. Toda dolgoročno ni šlo niti za »razred«, marveč le za njegovo »avantgardo«, ali celo le za vse bolj birokratiziran družbeni vrh te avantgarde – Djilas ga je že davno utemeljeno razglasil za »novi (vladajoči!) razred«. In zaradi tega vodi od tega preloma ravna pot tudi v vse, kar se je zgodilo na Slovenskem po koncu vojne s smrtjo toliko tisočev ljudi brez vsakega sodnega postopka. Prav je, da opozorim tu

na najizrazitejši primer spremenljivosti sodbe o zgodovinskih dejstvih. V času velike gospodarske krize okrog 1930 je po vsem svetu na široko veljalo prepričanje, da je socialistična družba SSSR našla rešitev, kako se je mogoče izogniti takim zlomom kapitalističnega tržnega gospodarstva. Šestdeset let pozneje se kaže ta razvoj povsem drugačen (seveda tudi s spremenjenimi resnicami o zgodovinskih dejstvih). Prav ta prepričanja, ki so se izkazala kot napačna, so pač močno ozadje tudi naših današnjih domačih pretresov.

In tu smo pri današnjih presojah. Izhodišče NOB kot boja za obstanek na smrt obsojenega naroda se s spremembo sodb o njegovem poteku in samo obsojanja vrednih spremnih pojavov prav nič ne spreminja. Prepletenost osvobodilnega boja z razrednim ni nič nepričakovanega, še celo ne ob značaju druge svetovne vojne. Toda njegova zloraba za odstranitev »sopotnikov« iz političnega življenja z Dolomitsko izjavo je že nekaj bistveno drugega. To je bila meja, ki je *spremenila boj proti sovražniku v sredstvo drugačnega boja*. In s tega stališča je potek tega boja gotovo treba vnovič premisliti.

Pri tem premisleku povojnega pomora ujetnikov brez sodnega postopka v mirnem času z ničemer ni mogoče opravičevati. Prav tako pa ni mogoče opravičevati ali za nazaj spreminjati značaja skupin, ki so jemale orožje od sovražnikov, ki so Slovence obsodili na uničenje, in so se s tem orožjem vojskovali zoper slovensko vojsko, ki se je bojevala proti sovražnikom. To je tragedija, ki jo je v boj zoper sovražnikovo nasilje vnesla tudi državljanska vojna (začeta z obeh strani). Ta tragedija je bila zapletena do konca tudi že s stališčem prvega organizatorja boja zoper sovražnika, da bo obravnaval vsak boj zoper sovražnika zunaj svoje organizacije kot izdajo: To je bilo gotovo že preseganje pravic, ki si jih je mogel lastiti. To dvostransko tragedijo more razplesti samo poskus medsebojnega razumevanja. Sprava namreč more pomeniti v naših razmerah samo to. Obe strani imata svoj »prav«, toda nobena ga ne sme poskušati vsiliti nasprotnici kot *edino in v vsem* veljavno pravilo. S tem bi bili vnovič pri totalitarizmu. Te ali druge barve. Vsi so enaka nesreča.

Slovinci zgodovinsko osveščeni

Dr. Milica
Kacin-Wohinz

V anketi vaše revije lahko odgovarjam le glede sodobne zgodovine in iz lastnih izkušenj, zato bom odgovore na nekatera vprašanja prepustila drugim. Čeprav naslov ankete: *Kdo koga popravlja...* ni vprašanje, mi dovolite pripombo: kako more zgodovina popravljati nas, če pa zgodovino pišemo mi? Samo tisto, kar bomo napisali in povedali, bo zgodovina. Če bo napačna, jo bomo ali bodo spet popravljali ljudje.

Ad 1. »Zgodovinska distanca« je relativna. Vsak rod zgodovinarjev na novo in po svoje interpretira že pred njim obravnavano tematiko z distanco